

Janovics Mária

ANDROGÜN SZEMÉLYISÉGEK MÉSZÁROS IGNÁTZ KÁRTIGÁM CÍMŰ MŰVÉBEN

Androgynous Personalities in the Work Kártigám by Ignátz Mészáros

A vizsgálat célja a heroikus regény elemeinek és fejlődésének felvázolása. Mészáros Ignátz hosszú, tekervényes címet adott művének: *Buda Várának visszavételekor A Keresztények Fogságába Esett Egy Kártigám nevű Török Kis-Asszonyinak Ritka, és emlékezetes történeti* (Pozsony, 1772)¹ A Kártigám cselekményébe ültetett heroizmusra utaló motívumokat igyekszem értelmezni.

A szereplők sorsán keresztül bemutatott, teátrális jelzővel illetett mű vonzó és érdekes világot mutat be a fikció és realitás síkján. A regény genézisének lehetünk tanúi, mely tükrözi a mű komplikált struktúráját.

A művet bizonyos módon fedi a Márton László által írt Testvériség-trilógia. Az átírt regénybe „átszöknek” a szereplők, s kódként alakítják a másodlagos szöveg átjárhatóságát. A kaotikus történetszálak egybeszövődnek a regény, az átírt regény és a metaregény szintjén.

Kulcsszavak: késő barokk, heroikus regény, átírt regény, metaregény, androgün személyiségek

A REGÉNYRŐL

A regény epikus műfaj. Franciaországban (12. század) kezdték romannak nevezni azokat a műveket, melyek nyelve a lingua romana, vagyis a köznyelv, s nem a latin.² A szót Európa-szerte a hosszabb terjedelmű, fordulatossá eseményeket elbeszélő kitalált történetek megjelölésére alkalmazták.³ A regény lényege a dialogizálás. A profán mitológia, a köznapok kozmogóniája emberi hősnékké hitregéjévé válik.⁴

A regényben van egy bizonyos erő, az emberi élet egészének varázsa, tükre, freskója.⁵ Kezdetei az ókori mesékben és történetírásban lelhetők fel. A regénynek, mint a modern élet eposzának állandó esztétikai jellemzője az epikum, melynek profán formája a mese mint ősfoma. E profanitás jellemzője az antik regénynek, kalandjai utánozták a mítosz isteni kalandjait.⁶ Ebből következik Croce meghatározása, mely szerint a regény a mítosz paródiája. Jolles pedig a legenda imitációjáról beszél. Figyelembe kell venni Lukács György meghatáro-

zását, aki a mese győztes fantáziáját tartja lázadásnak.⁷ A regény előzményének tekinthetők a boccaccioí novellák, a történetírások anekdotái.

A regényes mindenben szabálytalan, szokatlan, lázadóan tért követelő.⁸ A regényes emberi reflexió a világra való művészi reagálás egyik változata. A regény, melynek szemléleti módja a fantázia, az emberi tett, köznapok ábrázolását, extrémítását parodizálja.⁹ A regényesztétika tipológiájában megfigyelhető a történeti, realista regény, valamint a mesés illúziók, irracionális valóság formája.¹⁰

Mondhatjuk úgy is, hogy a regény szintézise a regének, mondának, eposznak, mesének, novellának. Az antik regény az Odüsszeusz kalandjainak életmítosza.¹¹ Tehát a regénybe foglalt élet a determináltság, az irányítottság függvénye. E determináltság jelenti a világirodalom szintézisét. Ez a tulajdonképpeni regény genézise. Vagyis a genézis elemeinek tekinthetjük mind a regét, mondát, eposzt, mesét, novellát.

Az antik regény kialakulása után eljutunk a román és a gótikus irodalomig. E cizellált, csipkés műfajt a virágszimbolika, magasztos erények és a lovagság mítosza jellemzi. A lovagregény az őskori regény utánzása, mégis lényegében legenda.¹² A regény közvetlen előzménye a lovagi mondakör. A monda individuális és dinasztikus igényből születik meg. A lovagvilág civilizált állammá szerveződik, a mondák pedig ennek az anekdotái, krónikái.¹³

A középkor és a reneszánsz kanonizált kultúrája mellett létezett egy vásári multságokat, karneváli tréfákat, egyházi multságokat parodizáló népi kultúra.¹⁴ Ez a népi kultúra, valamint a középkori vallási paródiák, imádságpárodia bontakoztatják ki Rabelais groteszk művészetét.¹⁵

A prózaregény kiindulópontja a nemzeti nyelvű paródia, az ambivalens nevetést magában hordozó lovagregény-paródia.¹⁶

A 18. században újraéled a rabelais-i életérzés. A klasszicizmus nem ismeri el a műfajok keveredését. Meg kell említeni Byron *Don Juan* című művét, mely előtörténetét tekintve visszavezethető az antik eposzig. A satirikus eposz vagy a verses regény elnevezés is utal a kortárs regénnyel való rokonságra.¹⁷ Puskin mintája volt Byron, az ő mintája Pope és az olasz komikus eposz, ezért okkal tételvezhető fel, hogy a hazai előzmények közül a magyar műfaj is legtöbbit a hazai komikus eposzi tradíciónak köszönhet.¹⁸

A verses regény szókincsére jellemző a „pongyolanyelvi” tarkaság, mesterkéltég, idegen szavak használata. Az erkölcsi értékhierarchiával és szabályos kompozícióval szakító verses regényt a feszültség, égi-földi, lelki-testi ambivalencia fémjelezi.¹⁹

A verses regény jelentős állomás a magyar epika történetében. Európai színvonalon fejezi ki a magyar nemzet egyéniségét.

A virágszimbolika jellemzi a barokk regényt is, melynek mintája John Lilly *Euphuses* című műve. Modoros, túldíszített, zsúfolt nyelv jellemzi.

SZÉPPRÓZAI KEZDEMÉNYEK

A regény jelentkezése összefügg a polgári átalakulást megelőző 18. századi kultúra megújulásával és a nyelvújítással.²⁰ Jellemző vonása, hogy eleinte az európai irodalomhoz képest „másodrangú”, tartalmukban elavult regénytípusok jelentkeznek, melyekre rányomta bélyegét a súlyos történelmi tehertétel, az elmaradottság.²¹ A művészi elismertetés másik nagy akadálya a formátlan-ság, mivel az irodalmat sokáig a lant jelképezte, tehát a fő sajátosságok közé tartozott az ütem, ritmus, zene.²² A belső folyamatosság hiánya az irodalmi tudat skizofréniájához vezetett, az irodalmi hagyomány hasadását okozta.²³ Az ország elmaradottsága és elnyomott helyzete maga után vonta a szellemi intézményrendszer folyamatosságának hiányát.²⁴ Polgári olvasóközönség még alig-alig létezett, a regény iránti igényt az írók, nemesek és az iskola diákjai táplálták.²⁵ A 18. századi regények külföldi művek szabadon értelmezett fordításainak is tekinthetőek. Az első alkotás Fénelon abbé *Télémaqué* című műve.²⁶

A regény ősrégi formája az antik regény. E regények mítoszokkal átszőtt történetei egy-egy epizódját alkothatnák a nagy eposzoknak.²⁷ Az antik regényre épülnek a lovagregények, heroikus regények és a gáláns regények. Nézzük meg, mit is foglal magában a gáláns regény.

A *gáláns* szó a francia *galant* szóból ered, mely azt jelenti: finom, udvarias. A királyi udvar és a főúri szalonok világában bontakozott ki. Az arisztokrata társaság eszményeit, magatartásformáját jellemezte, mely magában foglalta a mesterkelt beszédet, szellemi igényességet, érzékenységet.²⁸ A gáláns költői mondanivaló kifejezésére az antik mitológiai elemek, urak és hölgyek játékos szerelmi ügyei voltak legalkalmasabbak. A prózairodalomban a gáláns irodalom fő műfaja a heroikus-gáláns regény.²⁹

A kalandos életű kisasszony története nem egyszerűen fordítás, hanem idegen mintáknak honi olvasóközönség ízléséhez való alkalmazása.³⁰ Az olvasók nem jelentéktelen rétege számára a *Kártigám* jelenti a magyar regényt, mely finomkodó stílussal, a régies nyelv formáival, szókincsével és az erkölcsi célzat hangoztatásával törekszik a világi, szerelmi téma elfogadtatására.³¹ A főúri környezetben játszódó, szerelmes beszéddel teliszúfolt, etikettet hirdető regény érdekes világot tár az olvasók elé.³² Viszonylag hosszú ideig hatottak a heroikus és a gáláns regények, melyek barokk és rokokó színezetű udvari életet rajzoltak meg.³³

A FELVILÁGOSODÁS ÉS AZ ERÉNYTANOK

A 17. század közepe táján megjelenő erkölcsstanok legjellemzőbb vonása a morálról való meditáció.³⁴ A gyökeres fordulat abban ragadható meg, hogy megváltoznak az erkölcsről való gondolkodás viszonyai. A normákat előíró gondolkodással szemben egy újfajta szabályokat előtérbe állító gondolkodás

kerül fölénybe. Vagyis ami korábban norma volt a hívőkkel szemben, az most regulává, evilági életük szempontjából szabállyá minősül.³⁵ 1772-ben jelent meg a regény fordítása, a Kártigám. Németből magyarított, Magyarországhoz igazodva íródik. A hazai nemesség öntudatát erősíti anélkül, hogy sértené a vallásos érzelmeket.³⁶

A hősnő egy török kisasszony, akiről megtudjuk, hogy magyar. Buda visszafoglalásakor esik keresztény fogságba, s így kerül a francia nemesség világába.³⁷

A regény valójában a kor erénytanainak a fikció világába átültetett profán megfelelője. Az előkelő nemesek világát idézi meg, amely növelte öntudatukat s alakította saját, valamint az egyháziasságtól független kultúrát.³⁸ A nemesi ízlésvilág és az erénytanok nem állnak teljesen szemben egymással, nem beszélhetünk antiklerikalizmusról, csupán a nemesi világ önállósulásáról van szó. A keresztény hitre térő Kártigám észreveszi, hogy a török asszonyoknak sokkal kisebb a szabadságuk, mint a Franciaországban élő nőknek. A vallásos motivációval szemben itt a világi tükröződik.³⁹

Megjelennek a különböző, nemesek által írott tanítások, melyeknek ugyanaz a céljuk, mint az egyház moralizálásának, nevezetesen, hogy a „földi és a túlvilági boldogságot egyformán biztosítsák az ember számára.”⁴⁰

„A vallás által diktált s az üdvözüléshez szükséges normáknak e világi boldogságmeghozó elvként való megjelenése ebben az esetben azt jelenti, hogy a lélek a földön is az égben reá váró üdvösségnek örvendezik.”⁴¹

„A 18. század második felében a regény diadalmenetben ömlik be.”⁴² Miért is van oly sokszor szó a regényben az erkölcsről? Azért, mert az egyházi értelmiség a nemesség számára is értékes vallási vonatkozásokat állítja előtérbe. A regény tehát a laicizálódó egyházi értelmiség köreiben kialakuló erkölcsanak köreiből indul a világiak alakította térbe.⁴³

A regény a barokk művelődés köréből tűnik elő, s a benne leírt erkölcsről szőtt mondatok magyarázzák a műfaj gyors térhódítását.

A REGÉNY ÖNMEGHATÁROZÁSA

A regényről való beszédet, mely felszínes és következtelen volt, a művek előszava képezte. Vásári hangon kínálgatták a mű eszmei mondanivalóját, s előre vitába szálltak a várható bírálattal.⁴⁴ A szerzők nem törekedtek az eredetiségre, az olvasók pedig nem követelték a hazai történeteket.⁴⁵

A regényekben feltáruló világ, viselkedési minták öntudattal töltötték el az intellektualizálódó nemességet. Az általában nemzeti elemmel megjelenített művek hősei vitézek, szépek és bölcsek. A szerelem, erények, virtusok mint motívumok, a barokk korból származnak.⁴⁶

„Eképen valamint kívánhatta, oly szerentsésen, és akadályatlanul minden hozzá tartozandóival egész Páris-ig folytatta az útját, alig nyűgotta itt ki magát,

arra intézte azonban több részét gondolatainak, miképen a' magával hozott Török leányzónak, Kártigámnak (mert e' vala neve) a' Pogány tévelygésből való ki-térítésére, és az egy igaz hitűek közé való számláztatására üdöt, és módot találta: Kártigámnak nehezen esett elsőben születésének idejétől fogva szintén a' Dajkájának tejjével bé-szopott tévelygésében, és régi szokásiban változást szenvedni, meg-is vete elejétén mindennémü oktatást: mert még szüntelenül az előbbi szabadságának meg-nyerésére számot tartott: de látván óránként minden részről azon tápláló reménységének haszontalanságát, napról napra pedig mind esztendejében, mind értelmében nevékedvén kezdett lassan lassan mélyebben azon különbségekre tekinteni, mellyek a' Török, és' Keresztény hit között vannak, méglen végtére szép Istenes oktatások, és példás bizonyítások által meg-világosítván, meg-ismerte hogy a' Törököknek Vallása helytelen, és tévelygő, szánt-szándékkal azért meg kereszteltetni kívánkozott, Krisztina Nevet nyervén a' Szent Kereszttségben." (Kártigám, 7. o.)

A cselekmény bonyolításában a legfőbb mozgatók az egymásba fonódó, egymást több pontban metsző előtörténetek, melyek az ógörög regény kelléktárából vett műfogások alkalmazásával díszítik a regényt. Az örökölt műfogások: álruha, összetévesztés, anagorízis, halottnak hitt szereplő feltámasztása, látszatházasság alkalmazása gyakran vezet félreértéshez.⁴⁷ Ugyanez a kodifikálásra szoruló bonyodalom tárul elénk Márton László művében. Meg kell említeni a metaregényt. Ugyanis Márton László műve lényegében a Kártigám világának újraíródása, mely újraíródásban még egy Menander-regény íródik, a Kártigám. Elbeszélőművészete virtuóz módon kapcsolja össze a barokk szövegalakítás eszköztárát a 21. századi próza írásmódjával.⁴⁸ E több szinten megvalósuló világ egymásból fejlődik ki.

Itt felmerül a Roland Barthes által megírt nyitott mű fogalma és az átírhatóság. Az elsődleges szöveg, mint struktúra, létrehozó szöveggé válva érvényesül a másodlagos, átírt szövegben. Az új formába öntött szöveg magában foglalja a szöveg pluralitását, horizontális és vertikális síkságát.

Barthes S/Z című könyvében a következő gondolatmenetet olvashatjuk. A szöveghálózat a mozgósított kódok által több bejárattal rendelkezik. A tulajdonnév mint csereeszköz létrehozta az állandó devianciát, s így keletkezik a szubjektum nevében működő paródia. A szignifikáció csak az újraolvasás révén jön létre. Minden szint egymásba fogódzik, egymás részei, így elénk tárják a metonimikus hazugságot. A szereplők és a figurák kölcsönzése, inverzió, elliptikus szerkezet hozzájárul az íródo intertextualitáshoz, mely az interpretáció pillanatában utal a „szakrális, előidézett” szövegre.

„Márton László számára minden történet egy-egy meg nem írt regény, mely a megírás során újabb regényeket szólít játékba.”⁴⁹ Regényében a helyszín Párizs helyett Bécs. Az itt íródo Menander- regénybeli szereplők a való világ szerep-

lői is. Elkendőzött entitások, kik életüket a maguk és mások élete felfedésének szentelik.

Az első androgün személyiségre utaló pont, amikor Kártigám felveszi a kereszténységet, személyisége ennek az útnak a tényezői, körülményei szerint fejlődik. Márk Grófnéval társalog, csevegésüket Kártigám elbeszélései a török világról, a tarkaságok díszítik.

„Midön Krisztina illy örvendetes vigasztalással üdejét töltötte, és minden dolgai akarátja szerént, úgy hozta a' véletlen történet, hogy egyszer szeke-
rében ki-sétálván, szem közben találta testvér Bátyát, Akmetet, a' ki póstán Párisba jöt, hogy ott egyetlen testvérét, Kártigám hűgát fel-keresse. Ezek mind a ketten a' Natóliai Basának fogadott gyermekei valának (mellyről mindazáltal ok semmitsem tudtak) kiket ezen nevelő Attyok jobb vóltokra nézve Buda Várában az ott parantsoló Vezérnek gondviselése alá vitettetet... Akmet már az előtt egyszer a' Keresztényeknek foglyok vala, kik ötet többi között egy tsatában el-fogták, az után pedig más alkalmatossággal, mellyben a' Törökök szerentsébb lessel a' Keresztényekre ütöttek, önnön fortélyát látván, maga magát ki-szabadította, és tsak alig az előtt, hogy Buda Várának Vigadalma elő-vétettetett, Kártigám hűgával Budára érkezett, mellynek véres megvétele után ismét olly szerentsés léve, hogy alattomban a' Keresztényeknek kezeikből igen módosan magát ki-fejthette, és esméretlen színlés alatt mindenütt az édes hűgát követte...” (18–19. o.)

Tehát életük alapkategóriájává válik az eltakart valóság, egymás keresésének véget nem érő folyamata. Ahhoz, hogy megtalálják egymást, hogy eljussanak az allegorikus értelemben vett paradicsomba, emberfeletti kínokat kell elszenvedniük a regényhősöknek. Sodró erejű szenvedélyeik a gyötrődés forrásait képezik, de ennek aszketikus legyőzése igazi hősökké érleli őket. E kétségbeesés küszöbén álló szenvedő alanyok eljutnak a paroxizmusig, az önkívületi indulatkitörésig.⁵⁰

El kell jutniuk a felismerésig, az anagnorízisig, az azonosságig. Az azonosságért a név szavatol, mely szintén csak egy jel, mely a leszűkített ismeretkörben nem biztosítja az anagnorízist. A Márton László-regényben elhomályosul a valóság és a regénybeli regény közti határ, a regény szereplői a valóság részei is. A következő idézetben olvashatjuk a személyekkel kapcsolatban felmerülő kételyeket.

„...s ahogy ígérte, visszaküldte volna a szmirnai beglerbég fiát, Ahmetet, megbízható kísérettel, Temesvárra. Így azonban Ahmed fogollyá vált, és a többi fogollyal együtt átment Glöckelsperg tábornok tulajdonába, akinek a sereg maradékával sikerült visszavonulni Karánsebesre, majd ott, miután a szultán lemondott a megfutamodó keresztények üldözéséről, nyugodt körülmények közt áttelelnie. Ahmed közönséges janicsárnak vallotta magát, hogy kisebb váltságdíjat szabjanak érte. Így viszont mire fény derült volna kilétére, és a temesvári

pasa kiválthatta volna... ahol Glöckersperg egy fontos baráti szolgálat fejében elajándékozta Ahmetet Mamuca della Torre velencei tolmácsnak, akiről köz tudott volt, hogy kedveli a csinos fiúkat... Ezen a ponton, legalábbis a fejezet hátralévő részében, szem elől tévesztjük Ahmetet.” (Kártigám, 73. o.)

„Volt azonban Ibrahim szmirnai beglerbégnék egy lánya is, Kártigámnak hívják: őt rövidesen látni fogjuk, méghozzá ugyancsak Johann Dietz brandenburgi seb orvos régesrég semmivé vált szemével.” (Kényszerű szabadulás, 73. o.)

Az udvari-humanista erkölccsel felvértezett regényhősök a heroizmus fóká-ra jutnak el a küzdelmek során. A heroizmus, a győtrődés hősiessége, a sors-csapások elfogadása az eposzon kívül az antik tragédiában is megtalálható, a sablonok nagy része pedig a középkori francia regényből és a 16. századi ka landregényből maradt örökség.⁵¹

A heroikus regény virágkorában a világról alkotott összkép (a barokk pikáró örökségeként) transzcendens, melyben csakis a szerencse forgandósága állan-dó, s melyben a lelki üdvösség állandó veszélyben forog.⁵² Az ókori regényhő-sökhöz hasonlóan a szereplők teljesen kiszolgáltatottak a felsőbb hatalmakkal, ezért gondolataikat a túlvilágra kell irányítani, az élet értelmét a földi élettől való szabadulásban kell keresni.⁵³ A 18. század elején a pikáró regény elveszíti barokk struktúráját, és különbözni kezd a transzcendens világképtől. A heroi-kus regényben a kalandregények az *Aithiopikából* örökölték: a hősök szerelem előtti története, az első pillantás utáni szerelemre lobbanás, eljegyzés, elszaka-dás, intrikák, mindkét szerelmes ellenállása mások szerelmi ostromának, az egyik hős polgári származása, a herceg trónra jutása.⁵⁴

Az alapvető kérdések közé tartozik tehát az osztálykorlátok áttörése, a sikamlós részletek takargatására szolgáló erkölcsi célzat, az anakronizmus⁵⁵. Fellendül a szalonélet, összegyűlnek egy-egy arisztokrata palotájában. Meg kell említeni a „précieus” (értékes) melléknevet, mely már a 13–14. században pejoratív kicsengésű, a preciositénak pedig a negédeskedés, szőrszálhasogatás minősül, mely az arisztokrata palotákra jellemző.⁵⁶

A szalonokban kialakult az illemszabályokat követő társaság, melyben a nők allegóriákban, hasonlatokban bővelkedve szenvelegnek, néha még az ájulást sem mellőzve. A bók a női szépség magasztalására irányult.⁵⁷ „Kristina... úgy találá szeme fényét arányozni, hogy szívének az ajtaját bé-tenni meg-felejtke-zett: mellyen egy vissza hatott pillantásnak szikrátskája bé-szökvén, oly ha-marságos gerjedelmet okozott benne, hogy azonnal különös indulatú tisztelettel kezdett a’ Hertzeghez viseltetni.” (Kártigám, 67. o.) A valóság elrejtőzött eme szalon mögé, köszönhetően a metaforák, túlzások, absztrakciók erőltetett hasz-nálatának.⁵⁸ Ezt az elrejtőzött valóságot a jelzőgazdagság és a hasonlat is jelle-mezte.⁵⁹ Hasonlatokkal a szerelem fellobbanását érzékeltetik. „Mihelyst ez tsak reá tekintett, szemeinek erős fényétől, mint egy villámtól meg-illetetni érezte a’

szívét.” (Kártigám, 83. o.) „Kristina az elme törésnek emberkedő hajjaitól el-tikkadt tagjait le-nyugtatta” (Kártigám, 180. o.); „illy szépségből ki-tündöklő módos maga-viselete” (Kártigám, 43. o.).

A szalonéletre jellemző volt a paradox életvitel. Mivel kerülték a pórias kifejezéseket, a mesterkéltséget, cikornyás, múgonddal szerkesztett, szónoki körmondatokhoz folyamodtak. A mindennapi „pórias” témákat szónoki köntösbe öltöztették. Ilyen elkendőzött téma volt például a légiesnek tűnő nő, aki a szalon középpontjában állt, viszont a háttérben botrányos életmódjának szálait igyekezett fátyol alá rejtetni.⁶⁰

A szalonban elhangzó körmondat: „Krisztina azon közben semmivel sem vala nyugalmasabb szívvel Sándor Hertzegnél, mert ő-is szokásán kívül úgy találá szeme fényét arányozni, hogy szívének az ajtaját előbb bé-tenni meg-felejtkezett: mellyen egy vissza hatott pillantásnak szikrátskája bészökvén, olly hamarságos gerjedelmet okozott benne, hogy azonnal különös indulatú tisztelettel kezdett a Hertzeghez viseltetni, a'kinek leg-első szemléltetéséből is mind ábrázatjának tiszta, és kegyes voltát, mind pediglen szemeiből ki-fénlő valamelly szelid, és kedveltető indulatját ki-nézte, melly miatt a' szerelemre kisztető gerjedelminek ellent állani, hatalmában már nem lenni tapasztalta, söt e'féle esméretlen szózat látszatott füleiben hangozni...” (Kártigám, 67. o.)

Krisztina Márk-Gróffal és Márk-Grófnéval mulatságra megy a Hertzeghez, mely multság legfőbb jellemzője az egyik barokk vonás, az álöltözet. Márk-Gróf lengyel, Márk-Grófné török ruhában jelent meg. Akmet pedig velencei nemesként díszelgett. Következett a sorsolás, egymás táncpartnerének kiválasztása. Majd az önfeledt szórakozásban egy levél miatt kitör a botrány, mely Venezini-Gróf súlyos tettét vonja maga után. Elrabolja Krisztinát, mely a regényhősöket az álöltözetre sarkallja, melyből következik az anagnorízis, az elveszettek hitt hősök felismerése.

„...előbb pediglen, hogy sem ezeket mivelte, olly álnoksággal élt, hogy a' Grófnét nagyobb esméretlenségnek okáért férfit ruhába öltözni kényszerítette, és Báro Bojardónak nevezte: és hogy a' hajóba menvén, valakihez fenn-szóval ne szólhasson, előbb valami gyengítő orvosággal meg-bádjasztotta, a' gallyán pedig egy különös helyet bérelt néki, és magának” (Kártigám, 194. o.).

Márton László regényében is újra megjelenik a leplezett személyiség, nemek elfátyolozása, mely feltételez egy paradoxon vonást az idő szintjén, az időnkívüliséget. A két idő egybeesése tagadja és állítja a szereplők azonosítását, felbomlását.

„...de közben dolgozott (Dietz): ügyes kézzel, megbízhatóan. Az egyik holttest feltűnően csinos fiú volt. Legfeljebb tizenhét vagy tizennyolc éves lehetett, még nem serkedt a bajsza. Az ő közelében Dietz feltűnően erősnek érezte a gözbúrárt: mintha a távozni kényszerített lélek a szokásosnál is nagyobb erővel tapadna a test külső felületéhez. Csakhogy mindjárt a következő pillanatban

észrevett valamit, amiből megértette, hogy a sűrű pára valójában az ő pórusai-
ból tört fel, és a titkos remegés az ő lábikráiban lakik. Amikor ugyanis félrehaj-
togatta a fiatal test felsőruházatát, majd késével, amellyel a szokásos módon a
hasüreget akarta megnyitni, kettérepesztette a fodros inget, látnia kellett, hogy
a holttest igazából női test: kár, hogy erre nem hamarabb jött rá. Illetve mégsem
kár: mert mit is tudott volna csinálni vele?” (Kényszerű szabadulás, 79–80 o.).

A Márton-regény későbbi oldalain tovább fokozódik az álszemélyek
androgün leírása, ahol tanúi lehetünk a már említett metaregénynek. Dietz or-
vos papírlapokra talál. A kézirat főszereplője, olvassa, szintén Dietz nevezetű,
aki találkozik a szépséges Kártigámmal. A mű címe pedig: „A Buda vissza-
vívásakor keresztények fogságába esett Kártigám nevű török kisasszony cso-
dálatos igaz története, írta Menander.” A következő pillanatban pedig rájött,
maga Menander kuporgott saját kézírata alatt. Felmerül az olvasóban a kérdés:
ki kicsoda, kit kivel azonosíthat.

A mataregény teljesen egybefonódik egy bizonyos szinten. A testvérek ke-
resése, egymásra találása, a jelek felismerése perspektívájából. A Mészáros
Ignácz-féle regényben a Kártigám–Krisztina és Akmed egymás keresése, a
Márton-regényben pedig Kártigám–Krisztina és Akmed–Lipót testvérkeresés,
valamint a Károlyi fivérek rokoni viszonyának kérdése merül fel, s szó esik
magáról a műfajról is, a románhistoriáról, amely a Kártigámban az előbeszéddel
azonosítható. Károlyi Sándor az elveszett, áltestvérüggyel foglalkozik.

„...mivel tisztában volt a memória gyarló és veszendő voltával, nem hihette
az ellenkezőjét sem. Nem hihette, hogy ez az ember nem az ő testvére, mert
nem akarta, hogy Isten és a világ előtt kiderüljön: szíve szerint kettejük közül ő,
Károlyi Sándor a hamis testvér.” (Kényszerű szabadulás, 187. o.)

„Csak a fabulákban van ez így: hogy a történet menete párhuzamos a szerep-
lők útjával, mert a szereplők épp oly hihetetlen, amennyire hiteles bonyodalmak
útvesztőjén keresztül úgy menekülnek beteljesülni kész vágyaik felé, ahogy a
mindenkit kielégítő befejezés felé menetel a cselekmény maga... a románhistóri-
ák mindenféle szerelmes újdonságok és ritkaságok istenekről, hősookról, fejedel-
mi vagy másmilyen rangú személyekről, csodálatra méltó szerelmi ármányok-
kal zsúfolásig tűzdelt viszontagságokról, amelyek leleményesen váltakoznak
másfajta bámulatos kalandokkal, tanulságos beszélgetésekkel és váratlan, de az
előzményekből szükségképpen következő fordulatokkal... ugyanis a története-
ket (valamint a bennük szereplő személyeket és dolgokat) nem annyira találni,
mint inkább kitalálni sikerül. Ebben az értelemben a teremtett világ is egyfajta
igen terjedelmes regény, amely még nincs is végigírva, s ennek megfelelően vé-
gigolvasva sincs. Az a különlegessége, hogy a készülő műnek maguk a szerep-
lők is olvashatják egy-egy részletét, legtöbbször róluk szóló, vagy inkább mel-
lékesen őket is tartalmazó bekezdést: már amelyik szereplő úgy van kitalálva,
hogy olvasni tudja a világ regényét és a benne létrejövő többi római fabulákat.”
(Kényszerű szabadulás, 187–188. old.)

A második kötetben a Menander által írt regény állandóan követi Károlyi Sándort. A benne szereplők az ő életében is jelen vannak. Rájön, hogy Lipót tulajdonképpen Ahmed, Kollonich bíboros lakája, valamint a szmirnai beglerbég fia, Kártigám testvére és a Kártigámról szóló regény szereplője. A valóság és ficó teljesen összefonódik, a regény egyik olvasója rájön, a Kártigám-féle regényből kiszöknek a szereplők, megelevenednek a cselekmények. A harmadik kötetben Barkóczy Krisztina álmának leírása igen jelentőségteljes. Egy holdfény világította kikötőbe megy, úgy érzi, várja valaki. A „valaki” szintén utal egy ködfátyolba burkolózó entitásra. A kötetben elhangzik a megnevezés-re, anagnorízisre váró kérdés: „Csak az a kérdés, hogy szereplőként bentről figyeljük-e, vagy kintről nézzük az olvasó szemszögéből.” Auersperg olvasva a regénybeli regényt, észrevesz valami furcsát.

„...hiszen eljött a szép tavasz, kinyílt az idő, rajzanak a hangyák. Csak úgy özönlenek a szeszélyesen futó, cikcakkos repedésekből... Aztán észrevette azt is, hogy nem hangyákat lát, hanem apró tintacseppeket, amelyek a repedésből kibuggyanva betűvé formálódnak. Nyüzsögtek a betűk, helyezkedtek, csoportosultak... A szépséges török fogolykisasszony, Kártigám történetének egy soha meg nem írt részlete, amelyben a két testvérről, Kártigámról és Ahmedről kiderül, hogy nem egy anyától születtek, és nem ugyanaz a férfi nemzette őket.” (A követjárás nehézségei, 88–89. o.)

Lipót és Ahmed egyazon–különálló személyiségének kiderítése tovább íródik a metaregénnyel egyetemben. Először úgy gondolták, Lipót a regénybeli regény egyik lapjáról szökött, ezért néma. Aztán következik a megnevezés, anagnorízis, avagy a bizonyágjel. A következő elképzelés szerint Ahmed csecsemő korában az apjától kapott bizonyágjel gyanánt egy aranykeresztet. Ibrahim pasa nem hiszi el, hogy Ahmed az ő gyermeke. Andró gróf, mint említett kölcsönvett szereplő, kettéhasította Ahmed felsőruháját, a hátán ott volt a jel, mely életet ment eme regényszintézisben. Ez volt olvasható: Stephanus Naláczy sum, magyarul, Naláczy István vagyok.

A bizonyágjel az elveszett testvér, szerető előkerítésében játssza a legfontosabb szerepet az általam vizsgált két műben.

Lipótról is azt hitték, hogy szökött fogoly, Kártigám-Krisztina pedig Bojárdó néven utazik a hajón, amikor előkerül a jel, a bizonyágjel, a fénykép.

Az álruha, névcsere, azonossági jel keresése, álöltözet mellett a hajótörés, a vallásosság és a mitológia alkalmazását is meg kell említeni. Mivel a heroikus regény a barokk kultúra egyik szála, hordozza a sajátosságait, legfőképpen a vallásos világnézetet.⁶¹

Kártigám török származású, de a keresztény vallás szerint él. A két vallás, a mohamedán és a keresztény szemben áll a műben, mivel a főhősnő, Kártigám, mohamedán születésű, ugyanígy Abdelle is. A szerző így sokkal jobban kifejezésre juttatja a mohamedán vallást, mint a keresztényt. Mohamedán hőseink vonzódnak a keresztény valláshoz, az erkölshöz.⁶²

Az erkölcshez és a valláshoz való ragaszkodással a hősök bizonyos mitikus légkört is teremtenek.

„Mivel pedig imígyen áll-ortza nélkül egy mással beszélének, a' Hertzeg mintha újabb kellemetességeket Krisztinának ábrázatján talált volna, nem nézhetett eleget rajta, hanem telhetetlen szemeit szüntelenül reá-függesztette, folytatott beszédi között ilyen magyarázatra fakadván: A' vak Pogányok bizonyára igen helyesen gondolták, hogy a'ditséretes erköltsü, és tiszta ékességü Dianát Isten-Asszonyoknak választották, de nem üt nálam bé ama felöle ki-hirültt mondások, hogy tudniillik ezen Isten Asszony egyszer aluva látván a szép, de nagy álmú Endimiont, meg-kedvelte. Nem vagyok én ugyan Endimion, de a' miátt még-is felette kedvelem az én szépséges Grófnémot, kitt Diana képében tisztetem, sokkal buzgóbb szízzel, mintsem valaha az kedvelhetett, ellenben még-is olly irgalmatlan hozzám a' drága Grófném, hogy még nem is remélhetem, ha szeretetre érdemes legyen-é.” (Kártigám, 122–123. o.)

Kártigám-Krisztina nem marad adós a válasszal: kételkedik, nem tudja, mit válaszoljon a hercegnek, fogadja el ajánlatát, ami esetleg a Phaetonéhoz hasonló zuhanással fog végződni.⁶³

A Márton-regényben a bibliai részletek mutatnak rá az intertextualitásra s egyben a metaregényre is. Egy falikárpitot húznak fel a vendég tiszteletére, mely a testvériség egyik legemlékezetesebb példáját jelenítette meg. „...Jákob kibékülését Ézsauval Seir és Peniel között, amint a Genézis könyvének harmincharmadik részében meg van írva. Ézsau, aki az idősebb szolgálók elmondása szerint erősen hasonlított a megboldogult Károlyi Lászlóra, magához öleli a szintén Károlyi Lászlóra emlékeztető Jákobot, aki még szemlátomást magán viseli az angyalal folytatott éjszakai tusakodás nyomait.” (A mennyország három csepp vére, 228. o.)

A kárpitot felfedeztek egy részletet, mely a pogány régiségből idézett romokat, kikötőt. Megérkezik Tuszánói Sándor herceg az általa megszöktetett pástorleánynak öltözött Krisztina grófkisasszonnyal. Mindezt egzotikusabbá teszi a háttérben díszelő narancsliget.

Az elbeszélt történetek végső igazsága az előképpel való azonosulást, a szereplők önmagukká válását jelenti. A regényalakok identitását a skizofrén, két-törtört valóság biztosítja.

JEGYZETEK

¹ A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965; 61. o.

² Világirodalmi lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1989; 509. o.

³ Mezei József: I. m., uo.

⁴ Mezei József: A magyar regény, Magvető Kiadó, Bp., 1973; 7. o.

⁵ Mezei József: I. m., uo.

⁶ Mezei József: I. m., 9. o.

- ⁷ Mezei József: I. m., 9. o.
- ⁸ Mezei József: I. m., 10. o.
- ⁹ Mezei József: I. m., 10. o.
- ¹⁰ Mezei József: I. m., 10. o.
- ¹¹ Mezei József: I. m., 14. o.
- ¹² Mezei József: I. m., 22. o.
- ¹³ Mezei József: I. m., 30. o.
- ¹⁴ Imre László: A magyar verses regény. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990; 11. o.
- ¹⁵ Imre László: I. m., 11. o.
- ¹⁶ Imre László: I. m., 56. o.
- ¹⁷ Imre László: I. m., 11–15. o.
- ¹⁸ Imre László: I. m., 56. o.
- ¹⁹ Imre László: I. m., 263. o.
- ²⁰ A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965; 59. o.
- ²¹ Wéber Antal: A magyar regény kezdetei. Akadémiai Kiadó, Bp., 1959; 5. o.
- ²² Wéber Antal: I. m., 6. o.
- ²³ Borbély Szilárd: Árkádiában. Csokonay Kiadó, Debrecen, 2006; 37. o.
- ²⁴ Borbély Szilárd: I. m., 37. o.
- ²⁵ A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965; 59. o.
- ²⁶ A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965; 59. o.
- ²⁷ Wéber Antal: A magyar regény kezdetei. Akadémiai Kiadó, Bp., 1959; 7. o.
- ²⁸ Világirodalmi lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975; 412. o.
- ²⁹ Világirodalmi lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975; 412. o.
- ³⁰ A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965; 61. o.
- ³¹ Uo.
- ³² Uo.
- ³³ I. m., 60. o.
- ³⁴ Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Balassi Kiadó, 1994., Bp; 27. o.
- ³⁵ Bíró Ferenc: uo.
- ³⁶ Bíró Ferenc: I. m., 46. o.
- ³⁷ Bíró Ferenc: u. o.
- ³⁸ Bíró Ferenc: u. o.
- ³⁹ Bíró Ferenc: u. o.
- ⁴⁰ Bíró Ferenc: I. m., 47. o.
- ⁴¹ Bíró Ferenc: I. m., 47. o.
- ⁴² Bíró Ferenc: I. m., 193. o.
- ⁴³ Bíró Ferenc: I. m., 196. o.
- ⁴⁴ May István: A magyar heroikus regény története, Akadémiai Kiadó, Bp., 1985; 61. o.
- ⁴⁵ Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma, Balassi Kiadó, Bp., 1994., 200. o.
- ⁴⁶ Bíró Ferenc: I. m., 201. o.
- ⁴⁷ May István: A magyar heroikus regény története, Akadémiai Kiadó, Bp., 1985., 18. old
- ⁴⁸ Borbély Szilárd: Árkádiában, Csokonay Kiadó, Debrecen, 2006; 38. o.
- ⁴⁹ Bazsányi Sándor: Élet és Irodalom, 2001
- ⁵⁰ May István: A magyar heroikus regény története, Akadémiai Kiadó, Bp., 1985; 18. o.
- ⁵¹ May István: I. m., 19. o.
- ⁵² May István: I. m., 25. o.
- ⁵³ May István: I. m., 25. o.

- ⁵⁴ May István: I. m., 32. o.
⁵⁵ May István: I. m., 34. o.
⁵⁶ May István: I. m., 38. o.
⁵⁷ May István: I. m., 159. o.
⁵⁸ May István: I. m., 46. o.
⁵⁹ May István: I. m., 14–146. o.
⁶⁰ May István: I. m., 48–50. o.
⁶¹ May István: I. m., 84. o.
⁶² May István: I. m., 84. o.
⁶³ May István: I. m., 103. o.

KIADÁSOK

- Márton László: Kényszerű szabadulás. Testvériség I., Pécs, 2001
Márton László: A mennyország három csepp vére. Testvériség II., Pécs, 2002
Márton László: A követjárás nehézségei. Testvériség III., Pécs, 2003
Mészáros Ignácz: Buda várának visszavételekor a keresztyének fogságába esett egy Kártigám nevű török kisasszonynak ritka és emlékezetes történeti, melyeket némely különös feljegyzésekből magyar nyelvbe foglalta Bodóbaári és Nagylutsei Mészáros Ignácz. Pozsony, 1772

IRODALOM

- Barthes, Roland: S/Z, Osiris Kiadó, Bp., 1997
Bazsányi Sándor: Élet és Irodalom, 2001
Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma, Szerk.: Komlószy Tibor, Balassi Kiadó, Bp., 1994
Borbély Szilárd: Árkádiában. Csokonay Kiadó, Debrecen, 2006
Hites Sándor: Múltak kútja. Ulpius-ház Könyvkiadó, 2001
Imre László: A magyar verses regény. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990
Márton László: A kitaposott zsákutca, avagy a történelem a történetekben, Jelenkor, 1998, 2.
May István: A magyar heroikus regény története, Akadémiai Kiadó, Bp., 1985
Mezei József: A magyar regény, Magvető Kiadó, Bp., 1973
Király István (szerk.): Világirodalmi lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975
Király István (szerk.): Világirodalmi lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993
Pándi Pál (szerk.): A magyar irodalom története 1772–1849. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965
Wéber Antal: A magyar regény kezdetei, Akadémiai Kiadó, Bp., 1955

Androgynous Personalities in the Work Kártigám by Ignátz Mészáros

The aim of this study is to sketch out the main elements and development of the heroic novel. Ignátz Mészáros gave a long and complicated title to his novel: *Buda Várának visszavételekor A Keresztények Fogságába Esett Egy Kártigám nevű Török Kis-Asszonyinak Ritka, és emlékezetes történeti* (Pozsony, 1772) (*Rare and Memorable Stories of a Young Turkish Lady by the Name of Kártigám Who was Taken Prisoner by the Christians when the Fort of Buda was Recaptured*). I attempted to interpret the motives alluding to heroism built into the plot of *Kártigám*.

The work presented through the fates of the characters and referred to as theatrical introduces us into an attractive and interesting world which had unrolled in the field of reality and fiction. We can witness the genesis of the novel, which reflects the complicated structure of the work.

The *Testvériség-trilógia* (*Brotherhood-trilogy*) written by László Márton in some way overlaps *Kártigám*. The characters “flee” into the rewritten novel, and develop the penetrability of the secondary text. The chaotic threads of the story become interwoven on the level of the novel, the rewritten novel and the metanovel.

Keywords: late Baroque, heroic novel, rewritten novel, metanovel, androgynous personalities